

14. Про Видавничий відділ Міністерства освіти // Вільна Українська Школа. – 1918. – квіт.-трав. (№8-9). – С. 264-265.
15. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – 1919. – 4 груд. (№10). – С. 1.
16. Телячий Ю.В. Видавничий рух на Поділлі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Ю.В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2007. – Т. 9. – С. 155-167.
17. Янковська О.В. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) / О.В. Янковська // Український історичний журнал. – 2005. – №2. – С. 105-118.

The article highlights the activities Publishing Division of the Ministry of Education to ensure the Ukrainian school textbooks during March 1917 – April 1918.

Key words: Publishing Department, Ministry of Education, the Central Council, subject committee textbooks.

Отримано: 15.04.2013

УДК 37.061.3(477.4)«1917-1922»

Г. Г. Кучеров, В. Д. Коцюк

ФОРУМИ «ПРОСВІТ» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЯК РУШІЙ ЇХНЬОЇ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1917-1922 рр.)

У статті на основі архівних і газетних матеріалів досліджується діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України у 1917-1922 рр. крізь призму просвітницьких форумів.

Ключові слова: з'їзд, «Просвіта», товариство, Правобережна Україна, діяльність.

Одним із унікальних явищ доби Української революції (1917-1921 рр.) стали культурно-освітні товариства «Просвіта», які займалися розв'язанням питань духовного і освітнього розвитку населення України і були чи не єдиними громадськими організаціями, які опікувалися видавничими справами, утворювали бібліотеки і читальні, заснували освітні заклади, влаштовували лекції, літературно-вокальні вечори, театральні заходи тощо.

Питання функціонування просвітницьких товариств тієї доби перебувало у полі зору дослідників, починаючи з 1917 р. Оцінка діяльності «Просвіт» і їх ролі у житті українського суспільства суттєво відрізнялися. Сучасники тих подій у цілому позитивно оцінювали місце просвітницьких осередків у культурно-освітніх процесах. Більше того, окремі з них безпосередньо взяли участь у поширенні просвітництва серед населення. Так, Т. Верхола опублікував невелику брошуру «Про «Просвіти», у якій виклав кілька порад, зазначаючи при цьому, що «товариство повинно бути серцем селян і до його повинні горнутись всі наші люде, бо воно велику користь усім дасть» [31]. Схожих поглядів дотримувалися В. Приходько [37], С. Перський [36] та інші.

На відміну від схвальних відгуків щодо діяльності «Просвіт» мали місце й критичні судження. Зокрема, В. Торський у праці «Українська державність і нова роля «Просвіт», аналізуючи умови становлення державності на українських землях, відзначав, що «Просвіти» утворювалися випадково, були «чинником консервативним», абсолютно не розвивалися і жодних конкретних планів щодо українізації не реалізовували [4].

Ставлення радянських дослідників до проблеми просвітництва визначалося ідеологічними догмами та штампами. У цей час діяльність «Просвіт» замовчувалася або висвітлювалася упереджено і необ'єктивно, зокрема, не зверталася увага на їх роль у справі піднесення національної свідомості українського народу, внесок у розбудову української державності тощо.

Доволі змістовно історію «Просвіт» Правобережної України висвітлили у своїх роботах сучасні дослідники. Серед них слід відзначити праці А. Середяк [5], О.В. Лисенка [34], О.М. Германа [32], А.І. Євселевського [33], С.Я. Фарини [9], В.С. Лозового [35] та інших. Об'єктивне вивчення ними проблем становлення і розвитку просвітницьких товариств стало можливим із проголошенням незалежності України. При цьому вітчизняні історики спираються на нові архівні матеріали, історичні документи, які раніше були не доступні, а також на спогади очевидців тих подій. Аналізуючи праці цих вчених, слід зазначити, що в них ґрунтовно висвітлюються питання становлення, розвитку, форм діяльності просвітницьких товариств, звертається увага на роль «Просвіт» в українському національно-культурному русі, відзначається їх значення у період Української національно-демократичної революції. Наведеними працями не вичерпується перелік досліджень із цієї теми. Проте досі залишається ще недостатньо вивченою діяльність «Просвіт», зокрема щодо проведення з'їздів осередків, які були вагомим чинником організації культурно-освітньої роботи на території Правобережної України. Висвітлення цього аспекту і є метою нашої розвідки.

В усі часи з'їзди та інші зібрання, на яких ухвалювалися вагомі рішення, відігравали важливу роль у розвитку тієї чи іншої організації. Це стосується і «Просвіт», які діяли на території Правобережної України у 1917-1923 рр.

Після повалення самодержавства звідусіль лунали заклики щодо утворення «Просвіт». Зокрема, 5 травня 1917 р. у Вінниці було скликано з'їзд громадянства краю, на якому ухвалили звернення до подолян із закликом засновувати у кожному селі товариства «Просвіта» [17, с.3]. Теж саме відбувалося і на Київщині [18, с.3]. Порівняно із зазначеними регіонами, у Волинській губернії просвітницькі процеси відзначалися стагнацією. Як відзначала представник житомирської «Просвіти» М. Луцкевич на I Всеукраїнському з'їзді «Просвіт», «головною поміхою гарного розвитку їх «Просвіт» являється брак інтелігентних сил і недостача коштів» [4, арк.12]. До того ж варто додати, що культурно-освітня робота суттєво обмежувалася через бойові дії Першої світової війни.

Однією із найважливіших проблем становлення просвітницьких товариств на селі у післяреволюційний період була проблема їх об'єднання та координація напрямів діяльності. У зв'язку з цим «порозуміння між самими «Просвітами» за для координації просвітньо-культурної праці треба вважати за річ на теперішні часи величезної ваги» [16, арк.1]. З огляду на це на місяця розпочалася робота щодо організації співпраці між осередками краю. Так, у 1917 р. на Васильківщині просвітницька справа розвивалася чи не краще, ніж в інших регіонах, зокрема після повалення самодержавства завдяки зусиллям просвітян за 6 місяців у повіті вдалось організувати 3 з'їзди. Особливістю просвітницького руху у повіті було й те, що головну роль виконувало не повітове товариство, а білоцерківський міський осередок. Вже 7 травня за його ініціативою був скликаний просвітницький з'їзд, де кожному «Просвіту» представляли 2 делегати. Всього взяли участь 8 товариств. Члени білоцерківського осередку прочитали доповіді про день Національного фонду, роль «Просвіт», селянські спілки, дитячі садки, бурси тощо. Представники сільських товариств повідомляли у виступах про життя їхнього села, велику потребу у літературі [24, с.3].

На форумі просвітян того ж таки Васильківського повіту Київщини, який відбувся 4 червня були представлені вже 28 «Просвіт». У зв'язку із дальшим розвитком просвітницького руху у сільській місцевості і з метою вдосконалення його делегати розглянули передусім «Проект організації спілки «Просвіт» Васицького повіту», у якому йшлося про утворення спілчанського центру у м. Біла Церква, до якого могли увійти товариства інших повітів. Раду Спілки, за «Проектом...», утворювали представники сільських осередків (по одному від товариства). Кошти Спілки мали використовуватися для розв'язання нагальних потреб будь-якої сільської «Просвіти». Ці та інші положення «Проекту...» треба було затвердити найближчим просвітянським з'їздом. Крім того, делегати вважали, що українці власними силами і заходами повинні здобувати собі права. Пропонувалося звернутися за допомогою до США якнайшвидше закінчити війну і добитися миру без анексії і контрибуцій. З метою розвитку української культури, висловилися за викладання у школах, ведення діловодства, церковної служби українською мовою, не ігноруючи прав національних меншин. Постанови, підписані 41 учасником форуму, вирішено подати Центральній Раді, Генеральному військовому комітетові і Українському військовому з'їздові через делегацію з 3 осіб [22, с.3-7]. Крім того, з'їзд розглянув питання про січові організації, визнав їх діяльність корисною з точки зору фізичного, морального і громадянського виховання сільської молоді.

У цілому ухвали з'їзду сприяли створенню на території Васильківського повіту нових просвітянських товариств. Так, у період з 4 по 18 червня розпочали свою діяльність 7 «Просвіт», зокрема поправська, білоцерківська-залізнична, фурсянська, чмирівська, мотопилівська-боровська, ковалівська і саварська. Загальна кількість осередків зросла до 35 [22, с.13].

25 червня розпочав роботу наступний з'їзд «Просвіт» Васильківщини. Через те, що частина осередків отримала запрошення на форум запізно, вчасно прибули лише представники 21 осередку. Після вибору президії зачитали універсал Центральної Ради, а українській владі висловили підтримку. З'їзд схвалив відозву до українського народу, яку оприлюднили 29 червня у Білій Церкві серед населення. У цьому документі виділялися такі слова: «Українці! Гуртуйтеся до купи, кажіть якомога скоріше своє слово, бо час не жде, а праці багато» [22, с.16]. У зв'язку з прийняттям I універсалу Центральної Ради делегати вирішили, що «Просвіти» мають вжити всіх заходів для посилення організованості й просвіти селян (пропонували утворювати селянські спілки і просвітянські осередки), збору коштів до Національного фонду (встановили піврічний податок у такому розмірі: по 10 коп. з кожної десятини землі, від безземельних – по 20 коп. із кожних 50 крб. місячного заробітку). У день відкриття цього з'їзду на Васильківщині появився 42-й осередок – зарічанський [22, с.20].

Нові просвітянські товариства спочатку не знали, як організувати і розвивати культурно-освітню справу, не маючи ні досвіду ні необхідних інструкцій. З огляду на це київська «Просвіта» у травні 1917 р. на перших загальних зборах ухвалила рішення скликати з'їзд представників молодих просвітянських організацій [28, с.25]. Попередньо назвали липень як час проведення форуму. Згодом з'ясувалося, що багато киян виїхали у провінцію для проведення різних курсів, нарад, зборів, тож провести у заплановані строки з'їзд було неможливо. Для кращої організації заходу створили «Організаційну комісію по влаштуванню з'їзду «Просвіт» [23, с.2]. У вересні члени комісії збиралися 5 разів. Врешті-решт, з'їзд відбувся 20-23 вересня 1917 р. і дістав назву «Першого Всеукраїнського». Тут були представлені 128 делегатів як від окремих товариств, так і від їх спілок. Присутніх вітали голова Центральної Ради М. Грушевський (почесний голова з'їзду), генеральний секретар освітніх справ І. Штещенко, генеральний секретар військових справ С. Петлюра. М. Грушевський у своєму виступі побажав: «Хай наші «Просвіти» сіють ті «драконові зуби», з яких виросте нове покоління оборонців волі як українського народу, так і всіх народів, що в Україні живуть» [29, с.2]. Делегати підбили підсумки діяльності просвітянських товариств початкового періоду.

Упродовж двох днів делегати звітували про діяльність своїх осередків, висловлювали плани на майбутнє, наголошували на невирішених проблемах, зокрема, на відсутності достатньої кількості інтелігенції, україномовної літератури, фінансів, поганому матеріально-технічному забезпеченні. Так, у виступі П. Кириліва, представника стеблівського товариства, що на Канівщині, йшлося про те, що джерелом отримання «Просвітою» коштів стали її вистави. Представник від білоцерківської «Просвіти» М. Ливицький вказав на позитивне ставлення поляків до просвітянської діяльності, відзначив с. Янківку, де на чолі осередку стояв прогресивний єврей Пріцкер (завдяки його діяльності «Просвіта» розвивала-

ся). А у с. Таганча осередок складався лише із понад 200 дівчат [4, арк.14]. У зв'язку з певними досягненнями просвітян, делегат М. Ковалевський радив сконцентрувати усю культурну роботу у сільських «Просвітах». Також пропонувалося об'єднати просвітницькі осередки в межах повітів і губерній.

З'їзд обрав Центральне бюро Всеукраїнської спілки просвітницьких товариств, визнав за необхідне українізувати усі школи, заснувати при всіх «Просвітах» «Рідної хати» (Народного Дому) тощо. Значну роль для майбутньої роботи мало затвердження Зразкового статуту [11, арк.10]. Делегати також домовилися відзначати День «Просвіти» в Україні на вибір: 25 лютого, 1 квітня або на третій день Великодня [1, арк.3].

Просвітянський з'їзд сприяв активізації діяльності місцевих товариств. Зокрема, у Сквирі «Просвіта» скликала повітовий з'їзд сільських учителів. Під час його роботи делегати розділилися на дві частини – українську і російську. Поступово, долаючи розбіжності у поглядах, вони об'єдналися в єдину Українську учительську спілку [30, с.3].

22 жовтня 1917 р. перший повітовий з'їзд зібрала бердичівська «Просвіта». На ньому були присутніми близько 100 представників сільських осередків та спілок. Із доповідей делегатів з'ясувалося, що у повіті просвітницька діяльність має чимало проблем. Так, у окремих волостях товариства відсутні взагалі, в інших – є по 1-2, та й ті на папері. Причиною такого становища було те, що незважаючи на зібрані кошти, бажання селян здобувати освіту, не було справжніх лідерів, готових узятися за організацію осередків, які б проводили культурно-освітню роботу (одна делегатка повідомила присутніх про те, що за такої ситуації вона сама виписувала українські газети, збирала молодь у своїй хаті і вела з нею просвітницьку роботу). На форумі з'ясувалося, що селяни – його учасники – загалом байдуже ставилися до виступів делегатів-просвітян, оскільки намагалися привернути увагу до земельного та інших питань [19, с.4].

У листопаді 1917 р. відбувся з'їзд представників «Просвіт» Сквирського повіту. Одним із головних, було питання інтеграції товариств в єдину організацію. Делегати схвалили об'єднання всіх осередків у повітову спілку [20, с.3].

У 1917-1918 рр. склалося важке становище із забезпеченням освітніх закладів учителями. Значна їх частина у цей час перебувала на фронті. Тому майже всі форуми, зокрема й просвітницькі, ухвалювали рішення про негайну демобілізацію освітян із військових частин [5, арк.26]. Підтримали цю вимогу і делегати І Всеукраїнського форуму «Просвіт».

Просвітницькими справами у період правління гетьмана П. Скоропадського опікувався департамент позашкільної освіти Міністерства освіти й мистецтв. За його ініціативою 3-5 листопада 1918 р. у Києві відбувся II Всеукраїнський з'їзд «Просвіт», на який запросили від Київщини 48 осіб, Поділля – 8, Волині – 2. Крім того, кожна окрема спілка мала можливість делегувати свого представни-

ка. Програма форуму зводилася до визначення завдань та напрямків діяльності «Просвіт», організації окремих товариств та їх спілок, з'ясування матеріального та правового становища просвітницьких осередків [12, арк.42]. Із доповідями виступили відомі діячі позашкільної освіти та просвітницького руху С. Русова, М. Ярмоленко, С. Сірополок, А. Старицька-Черняхівська та інші. Вони проаналізували ефективність організації та діяльності «Просвіт», їх матеріальне та юридичне становище, перешкоди з боку влади тощо [6, арк.2-2а]. Рішення з'їзду націлювали на необхідність об'єднання товариств у спілки, надання українській мові статусу державної, дальшої колективної роботи просвітницьких осередків із кооперативними та державними інституціями, добровільними товариствами, усунення перешкод з боку старост і Державної Варти тощо.

В умовах революції важливе значення мала політична спрямованість «Просвіт». Газета «Нова Рада» у рубриці «Вісті з краю» зазначала, що «неполітичний напрямок діяльності «Просвіт» давав змогу гуртуватися коло них усім громадянам без огляду на класовий поділ та партійні переконання» [21, с.3]. В архівних матеріалах зазначається, що «Просвіта єсть організація виключно культурна і в політику ніколи не втручається» [7, арк.7]. Проте, ще на I Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» розгорнулася дискусія з цього приводу. Делегат Покровський вказував на те, що відокремленість «Просвіт» від політики відриває їх від робітників і селян. Його підтримали інші просвітні діячі. Зважаючи на той факт, що в українських селах діяли селянські спілки та різноманітні політичні організації, з'їзд ухвалив рішення «скупчити політичну роботу селянства по за «Просвітою» в «Селянських Спілках» і партійних організаціях..., там, де нема «селянських спілок», або інших «демократичних політичних організацій», там і «Просвіти» «можуть вести політичну роботу» [4, арк.29].

За Директорії УНР просвітницька справа набула подальшого розвитку. На місцях ухвалювалися рішення про утворення нових осередків. Так, з'їзд вчителів Стрижевської волості Вінницького повіту вирішив відкрити «Просвіти» у кожному селі [26, с.2]. Під час проведення повітового селянського зібрання у Вінниці 27-28 вересня 1919 р. делегати теж прийняли рішення «закласти «Просвіти» на всіх селах повіту» [25, с.4].

З метою активізації культурно-освітньої роботи на території Правобережної України і залучення до неї широких мас населення на з'їздах висловлювалися пропозиції з приводу термінового відкриття просвітницьких організацій, насамперед у сільській місцевості. Так, на Волині учительський з'їзд Старокостянтинівського повіту ухвалив рішення заснувати у селах «Просвіти», а також хори, оркестри, проводити народні читання тощо [27, с.3]. Аналогічні напрями роботи мали місце на Київщині та Поділлі [2; арк.35, с.2].

В умовах насадження радянського режиму у краї з 1919 р. при губернських революційних комітетах були створені органи народної освіти (наросвіти). Вони опікувалися також діяльністю «Просвіт». Наприклад, 14 лютого 1920 р. відбувся з'їзд наросвіт

Київщини. Окрема постанова форуму стосувалася просвітницьких організацій, зокрема делегати вирішили у позашкільній роботі перетворити всі «Просвіти» у хати-читальні, яким передбачалося надати характер сільських клубів [8, арк.14].

У зв'язку із завершенням польсько-радянського протистояння склалися непогані передумови для розвитку культурно-освітньої роботи на території Волинської губернії, зайнятої польськими військами. На початку 1921 р. тут йшла підготовка до скликання з'їзду «Просвіт». Окупаційна влада не хотіла давати дозволу на його проведення, зволікала до останнього моменту із повідомленням про дозвіл (який, до речі, давала Варшава). Місцеві просвітяни надавали великого значення майбутньому форуму, дбаючи про об'єднання товариств та популяризацію української справи в регіоні.

На з'їзд, який почався 14 лютого, прибули 47 представників від товариств Луцького, Володимир-Волинського, Ковельського і Рівненського повітів. М. Луцкевич, І. Власовський та інші делегати виступили з доповідями: «Завдання товариств «Просвіта», «Українська школа на Волині», «Позашкільна освіта», «Організація центру постачання українською літературою» тощо. Обговоривши ці проблеми, просвітяни ухвалили об'єднати всі культурно-освітні товариства і організації, запровадити початкову народну освіту, організувати центр постачання осередків українською літературою і з цією метою зобов'язати просвітян робити початковий внесок у розмірі не менше 200 тис. польських марок. У зв'язку із важким соціально-економічним становищем населення краю товариствам було запропоновано заснувати самаритянські (благодійні) секції і звернутися до громадянства, зокрема духовенства, із закликом робити внески на користь шкіл і притулків [3, арк.10-13]. Постанови луцького з'їзду сприяли згуртуванню волинян навколо «Просвіт» і дали поштовх їх подальшій діяльності.

В умовах утвердження радянської влади у 1921 р. проводили роботу повітові форуми представників культурно-освітніх організацій Подільської губернії, де завідуючі органами політосвіти окреслювали завдання щодо реорганізації всіх культурних структур у бік «пролетаризації». Зокрема, кам'янець-подільський з'їзд, що відбувся 15 лютого, прийняв постанову про переведення всіх просвітницьких осередків на єдиний зразковий радянський статут. Одночасно делегати передбачали утворити спілку «Просвіт» й інших культурно-освітніх організацій повіту [15, арк.82].

У серпні 1921 р. відбувалися волосні форуми просвітницьких товариств Звенигородського повіту Київської губернії. Зважаючи на вагомість поширення знань серед селян, 40 делегатів від товариств визнали бажаним утворити освітні фонди і з відповідним проханням звернутися до органів народосвіти. «Просвіти» отримали пропозицію підтримати своїми коштами цю справу [9, арк.2].

На підставі наказу Київської губполітосвіти від 11 травня 1921 р. на 22 червня був скликаний з'їзд «Просвіт» Липовецького повіту. Присутніми на ньому мали бути усі голови просвітницьких осередків і завідуючі театральними секціями із письмовими звітами про свою діяльність і витрату коштів. На порядок денний

виносилися питання функціонування «Просвіт», хат-читалень, їх політичне значення [13, арк.252]. Аналогічне питання розглядалося на форумі «Просвіт» у м. Бердичеві 14 червня [14, арк.17]. Крім того, у Бердичівському повіті, для координації роботи органів народної освіти, 31 липня представниками влади був скликаний загальний з'їзд робітників політосвіти. Від кожної «Просвіти», хати-читальні, клубу тощо повинна була бути присутня лише одна особа [14, арк.27]. З тією ж метою на 14 і 15 серпня був призначений повітовий форум представників шкіл, комітетів незаможних селян і «Просвіт». Від останніх запрошувалося по 1 представнику, кожний з яких повинен був мати ґрунтовні звіти про діяльність свого товариства по секціях, включно до 1 липня [13, арк.110].

У 1922 р. «Просвіти» регіону брали участь у з'їзді робітників соціалістичної культури та інших форумах, де обговорювалися просвітницькі справи [10, арк.13, 15]. Правда, вони користі вже не приносили, адже радянська влада все більше і більше контролювала і одночасно обмежувала діяльність осередків аж до повної їх ліквідації у 1923 р.

Отже, у 1917-1922 рр. на території Правобережної України відбувалася робота багатьох просвітницьких форумів або таких, які стосувалися діяльності товариств. Під час їх проведення розглядалися важливі питання як щодо діяльності «Просвіт», так і проблем населення певного краю. Наслідком роботи форумів стало піднесення культурно-духовного рівня у сільській місцевості. Встановлення радянської влади на більшій частині регіону призвело до політизації «Просвіт», припинення виконання ними своїх первинних функцій. На території Волині, яка відійшла до Польщі, просвітянська діяльність була спрямована на захист української культури.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), ф. 166, оп. 1, спр. 495, 29 арк.
2. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 809, 55 арк.; Дописи // Шлях. – 1919. – Ч. 32. – 24 вересня.
3. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 3, спр. 22, 25 арк.
4. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 1447, оп. 1, спр. 8, 61 арк.
5. Там само, ф. 1447, оп. 1, спр. 9, 80 арк.
6. Там само, ф. 1447, оп. 1, спр. 28, 19 арк.
7. Там само, ф. 1447, оп. 1, спр. 30, 9 арк.
8. Там само, ф.р.-1162, оп. 1, спр. 2, 43 арк.
9. Там само, ф.р.-111, оп. 1, спр. 149, 64 арк.
10. Там само, ф.р.-1156, оп. 1, спр. 73, 16 арк.
11. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 560, оп. 2, спр. 2, 13 арк.
12. ДАЖО, ф. 560, оп. 2, спр. 12, 62 арк.
13. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО), ф.р.-5009, оп. 1, спр. 21, 262 арк.
14. ДАВО, ф.р.-4080, оп. 1, спр. 38, 61 арк.
15. Державний архів Хмельницької області, ф.р.-6, оп. 1, спр. 23, 198 арк.
16. Центральна наукова бібліотека Національної Академії наук України (далі – ЦНБ НАН України, відділ рукописів), ф. 114, спр. 457, 51 арк.

17. Вісті Подільського губернського виконавчого комітету. – 1917. – 8 липня.
18. Вісті з краю // Нова Рада. – 1917. – №191. – 21 листопада.
19. Вісті з краю // Нова Рада. – 1917. – №176. – 3 листопада.
20. Вісті з краю // Нова Рада. – 1917. – №180. – 8 листопада.
21. Вісті з краю // Нова Рада. – 1917. – №18. – 20 квітня.
22. Два з'їзди «Просвіт» Васильківського повіту 4 і 25 червня 1917 р. – Біла Церква : друкарня Рапопорта, 1917. – 20 с.
23. З'їзд «Просвіт» // Нова Рада. – 1917. – №121. – 25 серпня.
24. З просвітянського життя // Нова Рада. – 1917. – №45. – 24 травня.
25. Повітовий селянський з'їзд у Вінниці 27-28 вересня 1919 р. // Селянська громада. – 1919. – Ч. 16. – 2 жовтня.
26. По Поділля // Шлях. – 1919. – Ч. 32. – 24 вересня.
27. По Україні // Нова Рада. – 1919. – № 24. – 2 лютого (20 січня).
28. Просвітянський з'їзд у Києві // Просвітянин. – 1918. – № 1.
29. Просвітянський з'їзд // Нова Рада. – 1917. – № 146. – 26 вересня.
30. Просвітянський з'їзд: повідомлення з місць // Нова Рада. – 1917. – № 143. – 22 вересня.
31. Верхола Т. Про «Просвіти» (Порада, як засновувати сільські та містечкові «Просвіти») / Т. Верхола. – Проскурів : Видання товариства «Просвіта», 1917. – 7 с.; Що таке. Товариство «Просвіта» і як його заснувати. – Вінниця : Товариство «Просвіта», 1917. – 7 с.
32. Герман О.М. Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці XIX і в першій половині XX століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олег Михайлович Герман. – Чернівці, 1995. – 228 с.
33. Євселевський Л.І. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні : історичний нарис / Л.І. Євселевський, С.Я. Фарина. – К. : Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.
34. Лисенко О.В. «Просвіти» у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905-1916 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олександр Васильович Лисенко. – К., 1998. – 169 с.
35. Лозовий В. «Просвіта» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). До 90-річчя Подільської «Просвіти». – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільське міське тов-во «Просвіта» ; Історико-культурологічне Подільське брат-во, 1996. – С. 28-40.
36. Перський С. Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові з ілюстраціями / Степан Перський. – Львів : Просвіта, 1932. – 256 с.
37. Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади / В. Приходько. – 4-е вид. – Нью-Йорк ; Мюнхен : Крилиця, 1967. – Ч. 1. – 184 с.
38. Середяк А. Товариство «Просвіта» в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914-1928) / А. Середяк // Нарис історії «Просвіти». – Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. – С. 42-52; Товариство «Просвіта» за межами Галичини // Нарис історії «Просвіти». – Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. – С. 64-74.
39. Торський В. Українська державність і нова роля «Просвіт» / В. Торський. – Вовча : Друкарня каси дрібного кредиту, 1918. – С. 44-47.
40. Фарина С.Я. Роль «Просвіт» в українському національно-культурному русі на початку XX століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Сергій Якович Фарина. – Кременчук, 1993. – 233 с.

In the article on the basis of the archived and newspaper materials activity of rural «Inlightening» of Right-bank Ukraine is investigated in 1917-1922 through the prism of elucidative forums.

Key words: convention, «Prosivta», society, Right-bank Ukraine, activity.

Отримано: 12.03.2013